

kritičar kao zakonodavac

O ikonoborcima i ikonobraniteljima Nikole Koljevića

slavko gordić

Evo još jednog među tolikim dvojstvima i paradoksim književne kritike: češće od samih kritičara u njenoj su milosti, izgleda, pesnici i znalci, dakle, oni koji sa strane i povremeno, mimo dnevnih naloga i vidika sezone, ucrtavaju svoje »znakove pored puta«, uvide svojih stvaralačkih i intelektualnih iskustava, sticanih izvan »međa ove žurbe puke« (kako bi rekao jedan stari pesnik), izvan akustike dvosmislenih i često beznadno varljivih glasova tekućeg književnog života. Okrenuti više sebi nego drugima, u situaciji ne da pokazuju reflekse već iskazuju refleksije, ovakvi duhovi, po pravilu, tačnije i čistije iscrtavaju ne samo korenske i svevremene silnice stvaralaštva uvek i svugde, nego i one opisne i vrednosne izohipse književnosti i njene samosvesti ovde i danas.

Od takvih je pisaca, malobrojnih i dragocenih, i Nikola Koljević, znan pre ove knjige poglavito kao teoretičar i komparatist. Osvedočen znalac, mada oslobođen iluzija o velikim izgledima ekskluzivnih »specijalističkih« nastojanja u oblasti književne misli, Koljević se nije hteo ni mogao privoleti strogo omeđenom kneževstvu književne kritike. Otuda su junaci ove knjige, pored Desanke Maksimović, Stevana Raičkovića, Vita Nikolića, Branislava Petrovića, Matije Bečkovića i Rajka Petrova Noga, čija su dela i imena s tekuće književne trake, takođe Šekspir, i Eliot, i Jejts, i Andrić, i Dučić, i Njegoš, i starac Milija, i Filip Višnjić, i Vilijam Empson, i Helena Gardner, koje pisac izvodi iz akademskog egzila književne istorije, teorije i komparatistike na svež vazduh esejističke misli. Nadahnut i ubedljiv u nehaju za sviknute granice književne kritike i književne nauke, Koljević sa sličnom smelošću preplicu i tematske, problemske niti, vezujući književnu s vanknjiževnom problematikom, savremenu liriku s junačkom epikom, epiku s etikom, etikom s obrascima kulture, i tako dalje, još smelije i dalekosežnije. »Budući da čovek nije književna pojava, već je književnost ljudska stvar«, Koljevićev interes seže od užeknjiževnih preokupacija žanrom, oblikom, pesničkim jezikom i stihom do širokog »istorijskog horizonta književnog dela i njegovog mesta u okviru svoje kulture«. Po njegovim slutnjama i iskustvima, sva udaljavanja od dela dopustiva su i preporučiva ako vode »do njegove ljudske osnove«, o koju su se oglušili i ogrešili toliki moderni književno-kritički pristupi, zatvoreni u »stručnu terminologiju kao metajezik«.

Uokvirujući svoje poglede uvodnim i završnim zapisom o pretpostavkama i prirodi svog književno-kritičkog uverenja, Koljević kao da i sam daje obol »metodolatriji«, koju inače tako ubeđeno i ubedljivo razobličuje. Takav bi prigovor, međutim, ukoliko nije samo ciničan, bio doista formalan i prizeman. Jer, ako i dolazi s raskršća tolikih znanja i metoda, ova je knjiga pre sve drugo negoli pohvala *znanju metoda*. A u tome što je ovu pokudu sveprisutne metodologije izrekao jedan temeljito učen i obučen znalac, a ne, recimo, egzaltirani impresionist, ima zacelo, sem izvesne dijalektike, i delić nekakve više pravde.

Tako bi razgovor o metodi ovde mogao prestati — da nije u pitanju doista istinoljubiv i upućen mislilac s retkom odvadžnošću da celovito zasnuje jedno shvatanje književne kritike i ispita njegove pretpostavke i konzekvence. Mislilac koji, doduše, katkad uprošti pitanje zarad delotvornije jasnoće i kome, čini se, gdekoje rešenje ne počiva na argumentu i uverenju, već na klonuću i nestrpljenju da se spasenje napokon ozakoni, ali i mislilac koji ne sakriva i ne prurušava svoje opredeljenje, ma koliko ono moglo izgledati starostavno, ili kompromisno, ili utopijski bezizgledno. Ta *određenost* u stavovima i gotovost na *jasnoću*, zvali ih kulturom ili moralom, neporecive su vrednosti ove knjige, pogotovo na fonu simulirane dubine i pitijske nerazgovetnosti znatnog dela savremene kritike.

Kakvo je, dakle, Koljevićevo shvatanje kritike i mišljenje o razlozima i prirodi krize koju ona preživljava? Nije li, razmišlja Koljević, ključna krivica kritike proistekla iz njene nakane da u rascepu prirodno-naučne i humanističke misli na »dve kulture« preduzme odbranu poezije u »protivničkoj uniformi egzaktne i objektivističke metoda«? A da li je književnosti, u

njenoj opšteljudskoj prirodi i funkciji, primeren i jedan striktni metod, koji nas »uvek stavlja u iskušenje da na nov način sve više i više govorimo o sve manjem i manjem«? Ako je književnost, kako tvrde moderni kritičari, »nezamenljiv i najviši čovekov autoritet«, sme li se kritika svojim jezikom toliko udaljiti i od književnosti i od čoveka? I da li ta težnja kritike da bude objektivna i homogena (kao što je homogena misao o prirodi u egzaktnim naukama) ima ikakve izgleda i svrhu kad je »čovekov život u istoriji i duhovno tkivo književnosti spleteno od osećanja raznorodnog porekla i različitih situacija«, kad je i poezija heterogena, »čak i kad govori o prirodi u užem smislu«? Nije li, stoga, vidik nade za književnu kritiku upravo na suprotnoj strani, u smeru najveće moguće methodske »heterogenizacije«, kakvu neguje istoriografija, klasična filologija i, donekle, moderna antropologija?

Idući smerom ovakvih pitanja i odgovora koje ona navešću, Koljević gomila argumente u prilog *komparativnom* i široko *humanistički* usmerenom konceptu književne kritike, koji bi bio ne samo primeren njenom predmetu, već i blizak idealu *istorijski integralne misli*, vrednosti toliko ugroženoj u našem vremenu. Tako zamišljen komparativni pristup temeljio bi se na poređenju, na »svesno negovanoj ekstenziji poređenja«, i to ne na jednom sistematizovanom i formalizovanom planu (što bismo očekivali od jednog »metoda«), već na različitim i međusobno udaljenim planovima. Stoga uporedni pristup i ne može da bude »egzaktno uspostavljen i apstraktno disciplinovan metod, već tek jedno zdravo načelo i plodna početna tačka« kritičaru žive senzibilitnosti, intelektualnog integriteta i bogatih znanja iz različitih književnih i humanističkih oblasti. Stoga, opet, u idealno postavljen okvir komparativnog pristupa ne bi spadala ne samo pozitivistički rutinerska ispitivanja sličnosti *po sebi*, već ni moderna istraživanja Nortropa Fraja, koji postulira autonoman »svet književnosti« sa sopstvenim zakonitostima i »prečutno isključuje upoređivanje s drugim sferama čovekovog istorijskog i duhovnog života«, sve u cilju stvaranja »nekog književno homogenog metoda«.

Obavešten, pronicljiv i ubedljiv, Koljević doista ume da pridobije za svoja uverenja. Utoliko pre što uprkos globalnoj antimetodološkoj orijentaciji ume da oceni i hoće da uvaži i doprinosi »metodski homogeno« usmerenih književnih kritičara i teoretičara — ruskih formalista, čeških strukturalista, anglosaksonske semantičara, pa i domaćih poslanika sličnog opredeljenja. Ako bismo, po prvom čitanju, ipak izneli neke rezerve u pogledu vrednosti i svrhe njegovog izbora i programa, to bismo učinili s punom svešću o unutrašnjoj konzistenciji njegove književne misli. (Kako, uostalom, poreći jedan *antimetod*, pretežno negativno određen, oprezan i sveobuhvatan istovremeno?) Prvu impresiju (ne dokaz) protiv Koljevićevih teorijsko-kritičkih pouka prepoznajemo kao spontanu nevericu: zar staroverskom i starovremenskom ravnotežom, i nikako drukčije, prevladavati nedoumice i krize moderne svesti? Zar rešenje koje Koljević nudi nije pre izraz jednog obeshrabrenja nad postojećim redom stvari, negoli inspirisan akt vere u istinske mogućnosti *novog*? I, potom, nije li Koljević, kad je najviše određen, kao u opisu uzornog kritičara komparatiste, pomerio težište s kritičkih načela na ličnost kritičara i time, zapravo, izjednačio i ukinuo distinktivna obeležja metodoloških (i antimetodoloških) opredeljenja?

Posredi je, čini se, stara zakonomernost: svako razmišljanje o kritici vodi osvedočenju o pretežnosti kritičkog duha nad kritičkim metodom. U tom smislu je ostvariv i neki drugi pristup, sem komparativnog, kao antimetodološki. Jer živa osećajnost, pouzdana znanja iz različitih humanističkih oblasti i duhovni integritet pružaju dovoljno kritičko jemstvo, bez obzira o kakvim se (anti)metodološkim predznacima radilo. To biva naročito vidljivo u svetlu *konkretnog* kritičkog čina: suptilna i prodorna zapažanja o Eliotu i Andriću, Jejtsu i Dučiću, *Otelu* i *Banović Strahinji*, kao i tolike blistave interpretacije različitih poetskih signala naše savremenosti, svekolik, dakle, rast i zamah Koljevićeve kritičke misli nema svoju praksu ni u kakvom načelnom i teorijskom izboru, pa ni u antimetodološkom i komparativnom opredeljenju, već u nečem dubljem i presudnijem: u kritičkom duhu, nervu i sluhu, u moći mišljenja, širokog i pretanjenog istovremeno, i u nečem što ovaj pisac kao teoretičar kritike ne pominje, ali čime, kao njen praktičar, u velikoj meri raspolaže — u oblikovnoj, tvoračkoj moći kritičkog govora.

U sličnom odnosu, čini nam se, stoje i druge dve ključne komponente kritičkog mišljenja: konkretan interpretativni uvid o određenom delu ima u učinku književnog kritičara veći značaj od estetičkih uopštavanja koje taj uvid podrazumeva ili zagarova. Kritičaru koji, poput Koljevića, staje na *eliotovsku* teorijsko-istorijsku književnu platformu, ili ima naglašeno afirmativan stav prema *tradiciji*, ili veruje u neophodnost *epskog* prosvetliavanja prevashodno lirske i individualne pozicije modernog pesnika, kritičaru s takvim opštim teorijskim stavovima možemo suprotstaviti nekog protiv-eliotovski usmerenog teoretičara (Slobodana Blagojevića, uverenog da pragmatske i religijske predrasude neopozivo diskredituju čuvenog pisca), ili anfitradicionalno nastrojenog kritičara (Muharema Pervića, sa skeptičnom slutnjom da se tradicija tako često »iz duha otkrića pretvara u duh pokrića«), ili, naposle, nekog nadahnutog rušitelja epskih svetinja (kakav je trajno sveži Vinaver, zagovornik *odmora od epike* u versifikaciji, psihologiji i načinu života podjednako). Ono što, međutim, u dobroj kritici, kakva

je Koljevićeva, ostaje posle takvog skidanja teorijskog »krova« jesu njeni temeljni interpretacijski problemi, njeni konkretni i pojedinačni kritički nalazi o unutrašnjoj logici izvesnih književnih sudbina ili sklopu i značenju pojedinih dela — kontrastni portreti Eliota i Jejtsa, najpre, te otkrića o ukrštaju lirskih impulsa i epskih konvencija u pesništvu Noga i Bečkovića, kao i naporedna slika lirskih modela sveta Desanke Maksimović i Stevana Raičkovića. Opet je po sredi, dakle, jedna stara zakonomernost (nehotično potvrđena i monumentalnom *Istorijom moderne kritike* Rene Veleka): značajni kritičari nisu znameniti po svojim »univerzalnim iskazima« estetičke i književnoteorijske vrste, koliko po reljefnoj i trepetnoj originalnosti svojih »paralelnih svetova«, po otiscima koje su u njihov duh utisnula tuđa dela i neizbrisivim belezima koje, zauzvrat, njihov duh upisuje u svako novo čitanje tih dela.

Potvrđujući se, tako, kao kritičar s pouzdanim sluhom i znalac u adekvatnom čitanju, Koljević nije samo darovit tumač i nadahnut komentator »lepih mesta« u štivima koja ispituje, niti samo lucidan oslušivač tipskih i simptomatskih javki koje duh epohe iskazuje kroz pojedina, katkad i zanemarena književna znamenja. Koljević može i hoće više: on nastoji na ključnim, temeljnim i celovitim osvetljenjima, koja nisu tek suma brojnih parcijalnih nalaza već, poglavito, blesak bitnog i ishodnog *pra-vida*. Eliot je, u smislu tako naslućenog duhovnog etimona, pre svega žudnja za ljudskim zajedništvom i nepretrgnutim kontinuitetom najviših duhovnih i moralnih vrednosti, Branislav Petrović — prirodan mada paradoksalan odziv smrti u ekstatičnom zovu opojnog života, Matija Bečković — epski senzibilitet čak i u najbližijim, najgromoglasnijim izliviima, Stevan Raičković — životni nesklad nadvladan skladom pesničkog oblika. Ukratko, ključno kritičko svetlo pada na ključnu crtu pesničkog identiteta.

I tu bi, opet, govor o prirodi Koljevićeve kritike mogao stati — kad ne bismo imali pred sobom jednog izuzetno ubeđenog mislioca čija uverenja, uvek u znaku odsečnog *ili-ili*, redovno nalažu i sagovorniku odsečno izjašnjenje. Ali dok Koljevićeva kritika kritike u svojoj izoštroj određenosti uglavnom nailazi na našu saglasnost, dotle njegova kritika poezije, u raskim i tvrdoglavim uopštavanjima kulturološkog, estetičkog i književnoteorijskog tipa, ne može, bojim se, okupiti veći broj istomišljenika. Jer ako i prihvatimo značaj i vrednost *tradicije* u Eliotovom stvaralačkom slučaju, i *epskog* nasleđa u Bečkovićevom pesništvu, i čvrstog *oblika* (soneta i rimovanog distiha) u Raičkovićevoj lirici, to još ne znači da možemo i moramo pristati na Koljevićevu tezu o *univerzalnom* i *apsolutnom* značaju i vrednosti *tradicije*, epskih konvencija i stalnih pesničkih oblika. Jer niti je *tradicija* (ma koliko širok opseg i pozitivan smisao imao taj pojam) uvek valjana antiteza i korektiv *svim* modernim stvaralačkim inicijativama, niti je epska perspektiva *jedini* put prevladavanja košmarne privatnosti moderne lirске pozicije, niti, najposle, čvrst pesnički oblik *uvek* razrešava izražajne probleme moderne poezije. Mada neosporno tanan u svojim analizama i poređenjima i rečit u zaključcima, Koljević kao da ne može (ili ne želi?) da prikrije starokovu i isključivu prirodu svog duhovnog postroja i književnog senzibiliteta. Ako bismo, sticajem tužnih osvedočenja, i mogli prihvatiti znatan broj njegovih optužbi moderne istorije i tehnološke civilizacije, sa svom dijagnostičkom lapidarnošću stereotipnih kralitica o »paklu modernog sveta« i »vremenu raznih otuđenja«, ne možemo bez većih unutrašnjih otpora usvojiti njegove estetičke i književnoteorijske premise. Kako, najpre, u vidiku savremene

književne misli, pristati na jednu bezmalo izričito *normativnu poetiku*, koja proklamuje hijerarhijsku temu, rodova i oblika, koja zagovara »istorijski aktuelnu temu« (kao da je aktuelnost vidljiva *pre* dela), koja paušalno sumnjiči liriku za privatnost i proizvoljnost i, takođe apriorno, uznosi epsku, a pogotovo epsko-dramsku konvenciju kao jemstvo »duhovne kristalizacije« i zalogu »filosofske poezije«? Ili kako, opet, poverovati da vezani stih uvek i pod svačijom rukom može ono što slobodnom stihu nikad nije dato: poetizuje oporije prozne sadržaje, »beznačajno preobražava u simbol značajnog«, trenutno i pojedinačno podiže na visinu sudbinskog i univerzalnog?

Dosledan i konzekventan u svemu što čini, Koljević je pomenutim vrednosnim predznacima *zavrtorio* svoj duh za sve druge vrednosti i alternative savremene književnosti i književne tradicije. Da, i tradicije, jer sem klasičnih i folklornih vrednosti, koje on ima na umu, tradicija uključuje i eksperimente, i traganja, i stvaralačka bezakonja, dakle i nemirenje s tradicijom! Koncipirana na tako suženom shvatanju književnog nasleđa i književnih vrednosti, mapa našeg pesništva u Koljevićevom kartografskom viđenju obiluje — belinama! Nekolike dobro izvučene linije (Njogoš — Bečković, Kočić — Nogo, Desanka Maksimović — Branislav Petrović) i nekolike tačno označene kote (okretanje epskoj tradiciji i neoromantizam) ne mogu, uz sve prizive poredbenih i asocijativnih dopuna, predstaviti i osmisliti reljef novijeg srpskog pesništva. *Matični tok* međuratnog i posleratnog našeg pesništva leži pod ledenom belinom Koljevićevog kritičkog nehaja i poricanja. Ustrmeljen negatorski na pedesete i šezdesete književne godine našeg veka, Koljević očigledno nema mnogo naklonosti ni za ranija i potonja pesnička traganja. Lirsko busanje u prsa, razbarušena privatnost, samohvala, kult individualizma i radikalnog antitradicionalizma, opoňavanje tuđih uzora, mutna metaforičnost, razližavanje smisla, »mrmljanje, mucanje i privatno šifrovanje svoje obuzetosti sve posebnijim emocijama različitih lirskih hipnoza, »privatizovani jezik u kojem se teško razaznaju semantički putokazi jedne kulture i zajedničke vrednosti na kojima se život jedne zajednice temelji«, neplodne »sumnje i dogme modernizma u modi« i tako dalje, i još tvrde — tako intonirana Koljevićeva optužnica moderne poezije, lišena, doduše, moralističkih i državotvornih pobuda, katkad nemilo podseti na znanu uskogrudost građanskih i socrealističkih mrzitelja poezije. Zablesnut svetlošću sa šekspirovskih, njegoševskih i vukovskih visova, sklon prejakim i karikaturnim potezima u iscertavanju kontrastnog fona uskom predelu savremene poezije koju zagovara i, nadasve, neprežno prepušten ushićenju arbitra koji ozakonjuje kanone prave poezije, Nikola Koljević se obreo na »strašnom mestu« dogmatski tvrdog nedosluha s najboljim i najjačim tvoračkim silama jedne književnosti. Ako i ne stoji (a doista ne stoji) stvari s tradicijom i avangardizmom onako »kao što bi to svi zaneseni i zeleni hteli«, ne stoji zacelo ni onako kako to veruje ovaj kritičar, uprkos svekolikom teorijskom iskustvu i životu književnom nervu koji damara njegovom knjigom. Jer »nasuprot kodeksima retorike ili versifikacije, poezija je oličenje *bezakonja*, u smislu da se ne podvrgava nejakvim spoljnim zakonima, dogmama ili propisima«, kako je to jednom, povodom Deđinčevog pesništva, resko i inspirisano napisao Marko Ristić.

»Zakonodavstvo«, sve su prilike, može biti od koristi književnoj nauci i književnoj kritici. Poezija je druga. Ako pesnici više i ne veruju da su »zakonodavci sveta«, kako je tvrdio Šeli, nema znakova ni da su skloni tuđem književnom zakoniku. Najmanje — starostavnom zakoniku.

TRI SONETA

božica jelušić

SONET O KRUHU

Ponesi zavičajnu plijesan u kori hljeba
u tkivu uspomena jedno ranjivo mjesto:
riječi što ih je ljubav slagala u to tijesto
za dane nespokoja, za ravnodušnost neba.

Ponesi zmiju gladi, vjetar, sprženu pjesku
gdje se umjesto žita rasuo trn i vlasac.
Suze koje su noću kapale na suh kvasac
jednom će kao zvijezde ispunit mračnu školju

i vratiti te u vrijeme kad si malen ko ptiče
sricao abecedu oskudice i stida
skupljajući po stolu rasute mrvice krušne.

Skinuši pokrov sjete, bit ćeš sretan ko biće
kome se iznenada vratila svjetlost vida:
sve tvoje godine gorke, sve tvoje godine sušne

mirisat će na kruh.

DUNAV, VODENI SONET

Oblutak na dnu vode sluša
zvuk koji rastače san i vrijeme
u tami pjeva njegova duša
a sve je drugo kretanje nijeme

vode pod žrvnjem koji mrviti
gluha klepsidra, pješćani sahat

jutro zgrušano u ptičjoj krvi
podnevni zvonik čvrst kao ahat.

Paperjast prhut vjetra, Veče.
U umbri mrki srh Callota.
Gibak i gladak, sav sapunav

kroz probušenu zjenu teče
razliiven sivi prostor: Dunav
pokriven nebeskim plaštom od glota.

SONET ZA GRADITELJE MOSTA

Oni dođu i stanu kraj hirovite vode
zagledani u mapu ilovače i žilja
kud rijeka slijeđi crne tragove zlopogode
i mreška fine kapke pod listom velebilja.

Zatim na obali niknu barake s krijestom dima
i piramida šljunka, jedno zemljano brdo
a ogromne mašine klonu med ljutićima
ko davni vodozemci, prašnjavo smeđe krdo.

Pa zazrnaju dani, niže se grivna prosta
od žuljeva i znoja, oni hitro podijele
karte na stolu i riječi, pa opet dalje sele

a nad zrcalom živim izvijen hrbat mosta
ostave da u slici dvaju obala spaja
sve što združuje ljubav i što mržnja razdvaja.